

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING ҲАРАКАТЛАР СТРАТЕГИЯСИДАН ТАРАҚҚИЁТ СТРАТЕГИЯСИГА ЎТИШ ДАВРИДАГИ СОЛИҚ СИЁСАТИНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Худойқулов Садирдин Каримович,

и.ф.д., доцент

Тошкент давлат иқтисодий университети

Аннотация. Ҳар қайси мамлакатнинг иқтисодий сиёсатида солиқ сиёсати ўта муҳим роль ўйнайди. Солиқ сиёсати давлатнинг бошқа иқтисодий сиёсатининг йўналишларига кучли узвий боғлиқлиги билан бир қаторда, уларга таъсир қилиб боради. Солиқ сиёсатини тўғри ишлаб чиқиш ва унинг стратегик ҳамда тактик йўналишларини белгилаб олиш ўта долзарб ва мураккаб жараён ҳисобланади. Мазкур мақолада солиқ сиёсатининг мазмуни, унинг стратегияси ва тактикаси ҳамда бугунги кунда Ўзбекистон солиқ сиёсатининг устувор йўналишлари таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: солиқ, солиқ муносабатлари, иқтисодий сиёсат, солиқ сиёсати, солиқ сиёсати стратегияси, солиқ сиёсати тактикаси, солиқ ставкаси, солиқ имтиёзлари, солиқ сиёсати йўналишлари, давлат бюджети, марказлаштирилган пул фондлари.

Ҳар қандай сиёсат маълум таркибий қисмларга эга бўлади. Солиқ сиёсати ҳам давлатнинг иқтисодий (молиявий) сиёсатининг бўғини сифатида учта таркибий қисмдан иборат бўлади. Яъни солиқларни жорий этиш, уни ундириш ва такомиллаштиришга қаратилган фаолиятдан иборат бўлади. Солиқ сиёсатининг моҳиятини англашда уни тор ва кенг маънода тушуниш мумкин. Тор маънода солиқ сиёсати деганда солиқлар жорий этиш ва уни ундиришга қаратилган давлатнинг фаолияти тушунилади. Чунки сиёсатнинг ўзи давлатнинг фаолиятини билдиради. Солиқ сиёсати кенг маънода эса миллий даромадни қайта тақсимлаш мақсадида солиқларни жорий этиш, уларни ундириш механизмларини шакллантириш ва амалга ошириш ҳамда жорий этилган солиқларни ундириш жараёнларини такомиллаштириб боришга қаратилган давлатнинг мақсадли ўзаро боғлиқ чора-тадбирларини қамраб олган фаолияти тушунилади.

Ҳар қандай сиёсат ўз чегараси бўлганлиги сабабли солиқ сиёсати ҳам маълум бир чегараларга эга. Аммо солиқ сиёсати иқтисодий муносабатлардан ташқари социал, психологик, маданий, ҳатто ташқи муносабатларни қамраб оладиги, бу солиқ сиёсатининг бошқа ички ва ташқи сиёсатларининг ўзаро чамбарчас тарзда мавжуд бўлишини

кўрсатади. Солиқ сиёсатининг социал сиёсат билан боғлиқлиги шундаки, аҳолининг кам таъминланган ва кам даромадга эга бўлган қатламини ижтимоий ҳимоя қилиш, уларга солиқ имтиёзларини қўллаш, аҳолига кўрсатиладиган хизматлар нархига солиқ ставкалари орқали таъсир қилиш, ногиронлар ва ёш мутахассислар (коллележ ўқувчиларини)ни ишга қабул қилишда имтиёзларни қўллаш, иш ўринларини яратиш ва шу каби жараёнлар социал сиёсатнинг мазмунини ташкил этиб, бу солиқ тизими билан ўзаро боғлиқликда бўлади.

1-жадвал.

Ўзбекистон Республикасида солиқ сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш тамойиллари

№	Солиқ сиёсати тамойиллари	Хусусиятлари
1.	Иқтисодий сиёсатнинг устуворлиги	Иқтисодий сиёсатда устуворлик касб этаётган-солиқ юкини камайтириш, солиқларни унификациялаш, солиқ ставкаларини босқичма-босқич камайтириб бориш, экспортни рағбатлантириш, импортни тартиблаш, тадбиркорликни ривожлантириш, кичик бизнесни ривожлантириш, миллий бойликни тежаш, солиқ маъмурчилигини соддалаштириш ва солиқ преференцияларини ошириш ва шу кабилар. Яъни солиқ сиёсати иқтисодий сиёсатдаги устувор йўналишларга мос бўлиши лозим.
2.	Иқтисодиётнинг ҳолати даражасига асосланиши	Солиқ сиёсати иқтисодиётнинг ҳолати(цикллиги)дан келиб чиқиши лозим, иқтисодиётнинг ривожланганлик даражаси солиқларнинг рағбатлантирувчилик ёки тартибловчиликни қўллашнинг йўналишларини кўрсатиб беради.
3.	Миллий хусусиятнинг эътиборга олиши	Ҳар қандай сиёсат, албатта, мамлакатнинг этник ўзагини ташкил этадиган халқнинг миллий хусусиятларини эътиборга олиши талаб этилади, солиқ сиёсати миллий менталитетга зид келмаслигини билдиради.
4.	Халқаро келишувларга асосланиши	Солиқ сиёсати умумэътироф этилган қадриятлар ва халқаро нормаларга мосланган ва уларни эътиборга олган ҳолда бўлиши зарур.
5.	Илмий таклифлар ва солиқ тўловчилар руҳиятига асосланиши	Солиқ сиёсати ишлаб чиқиладиганда жамият аъзолари томонидан турли даражадаги илмий асосга эга бўлган илмий-назарий қарашларга асосланиши ва солиқ тўловчиларнинг руҳиятини сингдириши лозим.
6.	Давлатнинг молиявий ресурсларга эҳтиёжини таъминлаши	Солиқ сиёсатининг асосий ўзаги сифатида давлатнинг молиявий ресурсларга бўлган эҳтиёжини таъминлаш бош масала сифатида қаралиб, аммо бундай эҳтиёжлар чексизлигини эътиборга олган ҳолда минимал таъминлаш ва уни иқтисодиёт даражасидан келиб чиқиб ошириб боришга асосланиш лозим.
7.	Миллий дастурларни амалга оширишни эътиборга олиши	Давлат фаолиятида жамиятнинг турли соҳаларини ривожлантириш мақсадида амалга ошириладиган махсус Дастурларни амалга оширишни устувор сифатида қараб, улар молиявий таъминлаш ва солиқ имтиёзлари ҳамда преференцияларни кучайтиришни тақозо этади.
8.	Худудлар ривожланишида	Солиқ сиёсати ўзида худудларнинг ривожланишида ўзаро тенглик ва мувофиқликни таъминлашни эътиборга олиши зарур.

	ўзаро мувофиқликни таъминлаши	
9.	Мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг стратегик йўналишларига асосланиши	Солиқ сиёсати мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг стратегик йўналишларини изчил амалга оширилишига қўмаклашиши ва унинг локомотиви сифатида бўлиши лозим.
10.	Солиқ тўловчиларнинг солиқ потенциали ва бюджетни режалаштиришнинг ўзаро боғлиқлиги	Солиқ сиёсатининг бюджетни режалаштиришга таъсирини баҳолашда ва бюджетни режалаштириш жараёнида солиқ тўловчиларнинг солиқ потенциалига асосланиши зарур.

Келтирилган ушбу солиқ сиёсати тамойиллари Ўзбекистонда амалга оширилаётган солиқ сиёсатининг мазмунидан келиб чиққан бўлиб, шу билан биргаликда солиқ тўловчиларнинг солиқ потенциали ва бюджетни режалаштиришнинг ўзаро боғлиқлиги тамойилини ҳам эътиборга олиш талаб этилади. Мазкур келтирилган солиқ сиёсати тамойиллари, албатта, ўзгарувчан хусусиятга ҳам эга бўлиб, уларнинг ҳар бирини вазиятдан келиб чиқиб қўллаш солиқ сиёсатининг пухталиги ва уни амалга ошириш яхши самара бериши ҳамда давлатнинг олдига қўйилган мақсадга эришишда муҳим қадам бўлади. Ҳар бир давлатнинг солиқ сиёсати давлатнинг умумий ривожланиш йўналишларига боғлиқ ҳолда кечади. Баъзи давлатларда эса давлат бошқарувини вақтинчалик қўлга киритган сиёсий партияларнинг ўз дастурларидан келиб чиқиб давлатнинг солиқ сиёсатини шакллантириши ва унинг мамлакат парламенти томонидан рад этилиши оқибатида қайта-қайта ўзгартиришлар киритиш асосида амалга оширилиши мамлакатларнинг иқтисодийётига салбий таъсир этиш ҳолатлари ҳам мавжуд. Бу борадаги Ўзбекистон тажрибаси эса аксарият давлатлар томонидан энг барқарор бюджет-солиқ сиёсати деб тан олинмоқда.

Агар, Ўзбекистон Республикасининг Ҳаракатлар стратегиясидан тараққиёт стратегиясига ўтиш давридаги солиқ сиёсатининг асосий йўналишларини назарий жиҳатдан таҳлил қиладиган бўлсак, қуйидагича гуруҳлаш мумкин:

**Ўзбекистон Республикасининг Ҳаракатлар
стратегиясидан тараққиёт стратегиясига ўтиш
давридаги солиқ сиёсатининг асосий йўналишлари**

1-расм. Ўзбекистон Республикасининг Ҳаракатлар стратегиясидан тараққиёт стратегиясига ўтиш давридаги солиқ сиёсатининг асосий йўналишлари

Мазкур йўналишлар Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги 29.12.2021 йилдаги ЎРҚ-741-сон Қонуни ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 30.12.2021 йилдаги ПҚ-73-сонли Ўзбекистон Республикасининг “2022 йил учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тўғрисида”ги Қонуни ижросини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисидаги” қарори мазмунларида ўз аксини топган.

Ҳар қандай солиқ сиёсатининг қўлланилиши ва унинг натижаларига қараб унинг самарадорлигини изоҳловчи кўрсаткичлар орқали таҳлил қилиш солиқ сиёсатининг стратегияси, концепция ва тактикаларининг қанчалик пухта ишланганлиги ва унинг амалга оширилганлигини билдиради. Солиқ сиёсатининг самарадорлигини тавсифловчи кўрсаткичлар ўз навбатида икки гуруҳга бўлинади. Биринчи гуруҳга солиқ юкининг пасайтирилишига мувофиқ бюджет даромадларининг кўпайиши (ёки камайиши), ишлаб чиқариш ҳажмларининг ошиши (ёки камайиши), инвестицияларнинг самараси, аҳолининг реал пул даромадларининг

ошиши (камайиши), истеъмолнинг ортиши (қисқариши), нархлар даражаси ва шу каби кўрсаткичлар кириб, бу каби кўрсаткичлар амалга оширилган (оширилаётган) солиқ сиёсатининг самарадорлигини тавсифловчи умумий хулосаларни беради. Иккинчи гуруҳга кирувчи кўрсаткичлар эса бевосита солиқ сиёсатининг ички механизмларининг самарадорлигини тавсифлайди. Улар жумласига эса қуйидагилар киради:

Солиқ тўловчиларнинг миқдор ва сифат жиҳатдан ўзгариши. Бу кўрсаткич муаян вақт (бир йил) давомида жами янгидан ташкил этилган ва тугатилган юридик шахсларнинг ўртасидаги нисбат билан, жами солиқ тўловчилар таркибидаги миқдор ва сифат ўзгаришларининг нисбатини солиштириш орқали аниқланади. Солиқ тўловчиларнинг миқдори ва сифат ўзгариш кўрсаткичлари солиқ тўловчилар фаолиятининг солиқ тўлаш борасидаги самарадорлигини кўрсатади. Агар солиқ тўловчиларнинг сони ошган шароитда бюджетга солиқ тушумлари ва ишлаб чиқариш даражаси ўсмайдиган бўлса, демак, солиқ сиёсатининг тактикаларининг қайси бирларининг қўлланиши самара бермаётганлигини кўрсатади ёки аксинча.

Солиқ юкининг нормал (халқаро мезон даражада: 30-35 фоиз) даражада сақланиши. Солиқ юкининг даражасининг умумий мезонлар даражасида сақланган ҳолатининг ишлаб чиқаришнинг ўсиши ва солиқ тушумларининг даражасига таъсирини баҳолаш солиқ сиёсатининг қандай самара бераётганлигини тавсифлайди. Юқори солиқ юки даражаси сақланган шароитда ҳам бюджетга солиқ тушумлари даражасининг камайиб кетиши ҳолати юз бериши бу борадаги солиқ сиёсатининг самарасизлигини кўрсатади.

Давлат бюджетининг бажарилиши ҳолати. Бунда давлат бюджетининг бажарилиши тақчиллик ёки профицит кўрсаткичлари билан амалга оширилганлигига асосланади. Бунда ҳам давлат бюджетининг бажарилиши тақчиллик кўрсаткичлари умумий даража (халқаро миқёсда нормал ҳолат деб қабул қилинган ялпи ички маҳсулотга нисбатан 3 фоиз атрофида)далиги ёки ундан баланд кўрсаткичга эгалиги солиқ сиёсатининг етарлича самара бермаётганлигини кўрсатади. Бюджетнинг бажарилиши тақчилликнинг меъёрдалиги ёки профицит кўрсаткичларига эгалиги эса солиқ сиёсатининг самарадорлигини тавсифлайди.

Солиқ имтиёзларининг берилиши ва уларнинг самара бериш даражаси. Бунда солиқ имтиёзларининг нима мақсадда берилганлиги ва ушбу мақсадга эришилганлиги аниқланади. Солиқ қонунчилиги ва бошқа ҳукумат даражасидаги қарор ва фармонларга кўра берилган солиқ имтиёзлари суммаларининг бюджетга қайтиши, корхоналарнинг сақланиб қолинганлиги, иш ўринларининг яратилганлиги, маҳсулот таннархининг ошганлиги, маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмининг ошганлиги, аҳоли реал пул даромадларининг ортганлиги, инвестиция ҳажмининг ортиши, солиқ

тўловчилар сонининг ошиши, янги ташкил этилган корхоналарнинг бозорда «яшаб қолиши» ва рақобат муҳитига мослашиб кетиш даражаси ва шу каби кўрсаткичларга қараб солиқ имтиёзининг самарадорлиги аниқланади. Бу каби кўрсаткичлардаги ижобий тенденциялар солиқ имтиёзлари борасидаги давлат сиёсатининг оптималлигини билдиради.

Солиқ қарздорлигининг даражаси. Солиқ турлари ва солиқ тўловчилар гуруҳи (тармоқлар, аҳоли табақалари) бўйича солиқ қарздорлигининг даражаси ҳам солиқ сиёсатининг нақадар тўғри эканлигини тавсифлайди. Унинг даражасининг камайиб бориши бу борадаги солиқ сиёсати тактикаларининг самара бераётганлигини билдиради, аксинча даражаси эса солиқ сиёсатининг етарлича самара бермаётганлигини кўрсатади. Бу кўрсаткични аниқлаш ва таҳлил қилишда, шунингдек, солиқ қарздорлигининг ошишига таъсир этувчи омилларнинг таҳлилига ҳам эътибор бериш бу борадаги солиқ тактикаларини такомиллаштиришга хизмат қилади.

Импорт ва экспорт операциялари умумий ҳажмининг даражаси. Муаян вақт давомида импорт ва экспорт операцияларининг ўсиш ва камайиш даражалари ҳам солиқ сиёсати самарадорлигини характерлайди. Бунда бож тўловларининг ошиши билангина эмас, балки импорт ва экспорт операцияларида ижобий (экспортнинг импортдан ортиқлиги) ёки салбий фарқ (импортнинг экспортдан ортиқлиги)нинг ошиши ёки камайиш ҳолатларига, миллий иқтисодиётда етишмаётган маҳсулотларнинг таъминланишида импорт самараси ва экспорт операциялари бўйича валюта захираларининг ортиши каби кўрсаткичлар ҳам асос қилиб олинади. Шунингдек, экспорт маҳсулотларининг диверсификациялашуви ва унинг таркибий ўзгариш даражалари ҳам муҳим кўрсаткичлардан саналади.

Давлат миқёсида бошқа давлатлар билан иккиёқлама солиққа тортишнинг олдини олишга қаратилган халқаро шартномаларнинг сони ва уларнинг амал қилиш даражаси. Бошқа давлатлар билан иккиёқлама солиққа тортишнинг олдини олишга қаратилган халқаро шартномаларнинг сони ва уларнинг ишлаши давлатнинг халқаро даражадаги солиқ сиёсатининг самарадорлигини изоҳлайди. Имзоланган шартномаларнинг амалий реализацияси халқаро даражада солиққа тортиш борасидаги ишларнинг ижобий жиҳатларини билдиради. Халқаро даражада имзоланган шартномаларнинг етарли даражада ишламаслиги халқаро солиққа тортиш борасидаги солиқ сиёсатининг тактикаларига ўзгартириш киритишни кўрсатади.

Солиқ тизимида махсус солиқ режимларининг қўлланилиши ва уларнинг самараси. Солиқ сиёсатининг самарадорлигида миллий иқтисодиёт даражасида махсус солиқ режимлари ва солиққа тортиш тартибларининг қўлланилиши оқибатида иқтисодиётдаги ижобий

ўзгаришлар ҳам солиқ сиёсатининг самарадорлигини кўрсатувчи кўрсаткичлардан ҳисобланади.

Бошқа кўрсаткичлар. Солиқ сиёсатининг самарадорлигини бошқа кўрсаткичлар жумласига солиқ тўловчиларнинг солиқ маданиятининг ошганлиги, солиқ хизмати органлари ходимларининг хизмат маданияти даражаси, солиқ тўловчилар томонидан солиқ ҳисоботларининг ўз вақтида топширилиш даражаси, солиқ тўловчиларга қўлланилган жарималарнинг даражаси ва унинг ҳолати, солиқ тўловчилар томонидан солиқларни ундириш билан шуғулланувчи органларнинг фаолиятидан қониқиш даражаси, хўжалик судларида солиққа оид баҳсли ишларнинг кўрилиш даражаси ва шу каби кўрсаткичлар киради, ушбу кўрсаткичларнинг даражаси уларнинг мазмунидан келиб чиқиб, солиқ сиёсатининг самарадорлигини тавсифлайди.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, Ўзбекистоннинг янги тараққиёт стратегияси шароитида солиқ сиёсати ва унинг асосий йўналишлари 2017 йилда қабул қилинган Ўзбекистонни ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегиясида белгилаб берилган солиқ сиёсатининг стратегик йўналишларининг мантиқий ва узвий давоми сифатида белгилаб олинганлигини кўриш мумкин. Шу билан биргаликда бизнинг фикримизча, Ўзбекистон солиқ сиёсати билан боғлиқ тактик йўналишларни ишлаб чиқишда қуйидагиларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

1) Солиқ маъмуриятчилигини амалга оширишда солиқ назоратининг камерал тури бугунги кунда тўлиқ ўзини оқлай олмаётганлигини эътиборга олиб, солиқ қонунчилигини мунтазам бузаётган солиқ тўловчиларга нисбатан жойида ўрганиш солиқ назоратини нисбатан кучайтириш лозим.

2) Солиқ сиёсатида солиқ имтиёзларининг жорий қилинишида индивидуал тарзда ёндашувларнинг сақланиб қолинаётганлиги солиққа тортишнинг адолатлилиқ тамойилининг ролини пасайтирмақда, шу боисдан индивидуал тартибда солиқ имтиёзларини беришни имкон қадар қисқартириш зарур.

3) Кейинги йиллардаги солиқ сиёсати йўналишларини ишлаб чиқишда давлат бюджети ва солиқ тўловчилар манфаатларининг уйғунлигини таъминлашга қаратилиши мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг “Солиқ кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги 29.12.2021 йилдаги ЎРҚ-741-сон Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 30.12.2021 йилдаги ПҚ-73-сонли Ўзбекистон Республикасининг “2022 йил учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тўғрисида”ги Қонуни ижросини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисидаги” қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 18 июлдаги “Солиқ маъмуриятчилигини тубдан такомиллаштириш, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг йиғилувчанлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5116-сон фармони.
4. Мирзиёев Ш.М. “Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз”. – Тошкент : Ўзбекистон, 2016. – 56 б.
5. Мирзиёев Ш.М. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш–юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови”. Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017. – 48 б.
6. Мирзиёев Ш.М. “Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз”. – Тошкент: : “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
7. Vahobov.A.V, Jo'rayev.A.S. Soliq va soliqqa tortish. Darslik. T.: Iqtisodiyot-Moliya. 2018.-408 b.
8. Водопьянова В.А.. Налоги и налогообложение. Учебное пособие. М.:ИНФРА-М. 2018.-175 с.
9. Алимарданов М., Худойкулов С., Юсупов О., Агзамов А. Жисмоний шахсларни солиққа тортиш. Дарслик. Т.: Иқтисодиёт. 2014.-340 б.
10. И.А. Майбуrow и др. Налоги и налогообложение. Учебник. 4-издание. М.:ИНФРА-М. 2017.-555 с.
11. С.Худойкулов. Солиқ назарияси. Дарслик. 2019.-Иқтисодиёт. 325 б.